

Een literair onbehagen

De muze weigert model te staan

door Hanneke Eggels

Als de emancipatie van vrouwen ergens is gelukt, dan is het in de literatuur. De meerderheid van de lezers van literatuur is nu vrouw, het aantal vrouwen dat recensies in boekenbijlagen schrijft, is de laatste jaren enorm toegenomen, en niemand zal het meer in z'n hoofd halen een hiërarchie aan te brengen tussen mannelijke en vrouwelijke schrijvers op basis van hun geslacht. Althans, geen enkele serieuze criticus zal het werk van vrouwelijke auteurs afdoen als 'damesromans' (zoals Menno ter Braak schreef over het werk van Ina Boudier-Bakker) en ik denk niet dat een redacteur van een literair tijdschrift tegenwoordig nog aan een vrouwelijke scribent het advies geeft 'liever in de tuin te gaan zitten met een vriendin', zoals Albert Verwey (redacteur van *De Nieuwe Gids*, *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De Beweging*) schreef aan de – thans ten onrechte vergeten – Tachtiger Marie Boddaert.

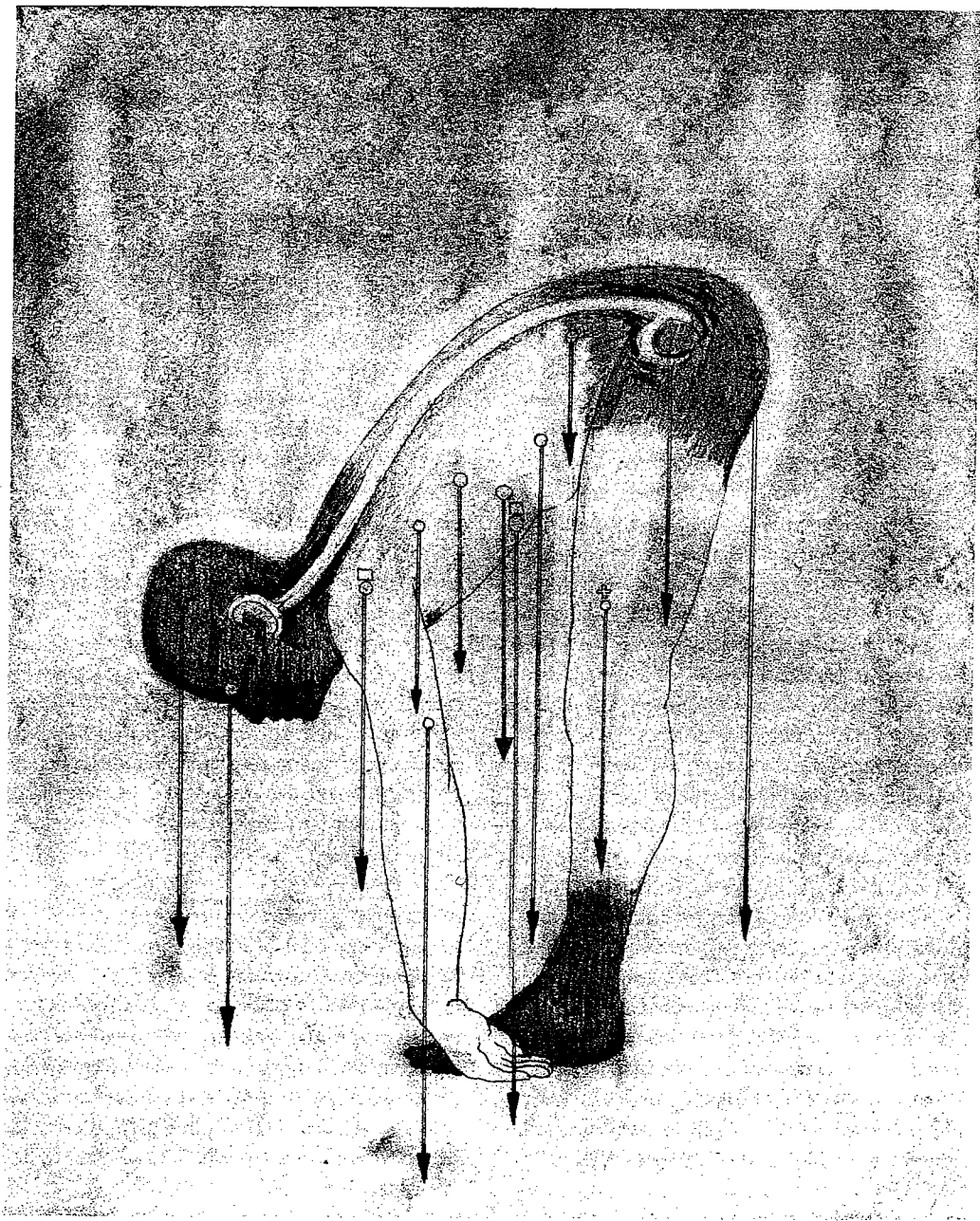
Bij deze ontwikkelingen is de mannelijke literatuurwetenschapper – en wellicht de gehele perceptie op literatuur – helaas nogal achtergebleven. Dit blijkt pijnlijk duidelijk uit het vorig jaar verschenen werk van dr. Piet Calis: *Het elektrisch bestaan. Schrijvers en tijdschriften tussen 1949 en 1951* (Meulenhoff). Dit boek is de afsluiting van een vierdelige reeks waarin de belangrijkste literaire tijdschriften tussen april 1941 en maart 1951 de revue passeren. In het eerste deel, *Het ondergronds verwachten* (1989) werd vooral aandacht besteed aan de clandestiene en illegale bladen tijdens de bezettingstijd, waarna in *Speeltuin van de titantjes* (1993) en *De vrienden van weleer* (1999) de eerste jaren na de bevrijding ter sprake kwamen. Het is een omvangrijke reeks geworden waarin Calis beoogt het Nederlands literaire klimaat in een brede culturele context te plaatsen en mede aan de hand van voorheen ongepubliceerde correspondentie de opkomst en ondergang te schetsen van bladen als *Blurb*, *Braak*, *Libertinage* en *Podium*, waarbij hij tegelijk licht wil werpen op bekende literaire figuren uit die jaren, zoals Hans

Andreas, Jan Campert, Jan Elburg, Jan Hanlo, W.F. Hermans, Rudy Kousbroek, Gerrit Kouwenaar, Lucebert, Sybren Polet, Paul Rodenko, Bert Schierbeek en Simon Vinkenoog.

Er is maar één bezwaar, doch dat bezwaar is even onthutsend als onoverkomelijk. Calis presenteert de literaire tijdschriften en de daarbijbehorende literaire generaties (in het bijzonder die van de Vijftigers) expliciet als een louter mannelijke aangelegenheid. Hierbij doet hij geen enkele poging te ontsnappen aan het verouderde beeld dat zijn mannelijke voorgangers en collega's al lang geleden presenteerden.

De valkuil van zo een eenzijdig en traditioneel 'mannelijk' perspectief had Calis gemakkelijk kunnen vermijden, want er wordt al sedert decennia overtuigende kritiek op geleverd. Zo is het alweer veertien jaar geleden dat prof. dr. Maaïke Meyer in haar studie *De lust tot lezen* (1988) beschreef hoe men de poëzie van mannen in de jaren vijftig als 'ware poëzie' beschouwde waar die van vrouwelijke dichters incompatibel mee werd geacht, waardoor men deze consequent negeerde. Zij analyseerde hoezeer in de literatuurhistorische canon literaire generaties stevast bestaan uit louter mannelijke schrijvers die elkaar bestrijden en daarmee voor innovatie zorgen. Het kunnen polemiseren en het gebruik van 'ferme woorden en daden', ja revolutionair artistiek elan *tout court*, worden daarbij opgevat als inherent mannelijke eigenschappen en als inherent tegengesteld aan de vrouwelijke natuur. Die zou immers van nature neigen naar gevoeligheid en zachtheid, en daarmee zouden vrouwelijke auteurs onherroepelijk emotioneel, traditioneel en ouderwets zijn.

Deze traditionele gemeenplaats is, schrijft Marianne Vogel, docente neerlandistiek aan de Universiteit van Freiburg im Breisgau in haar vorig jaar verschenen lezenswaardige studie *Baard boven baard; Over het Nederlandse literaire en maatschappelijk leven 1945-1960*, zeker de reden

waarom de traditionele literatuurhistorici er altijd toe hebben geneigd om vrouwen over het hoofd te zien als het gaat om literaire generaties. Piet Calis herbevestigt dit beeld in 2001 – vijftig jaar na de Vijftigers.

Waar zijn de vrouwen in *Het elektrisch bestaan*? Ze zijn er wel, en ze spelen een rol. Maar niet als schrijfster, redactrice of wetenschapster. Vrouwen zijn Calis' muze, die elke literaire stap met elegante dansspasjes begeleiden. Ze inspireren dichters; aan hen worden boeken opgedra-

gen. Op literair en wetenschappelijk gebied ziet Calis hen echter geheel over het hoofd. Voor zover er dichters en schrijfsters bij de mannelijke tijdschriftredacteurs door de selectie kwamen, noemt Calis ze wel, maar aandacht krijgen ze verder niet. Wellicht nam hij daarbij een voorbeeld aan Adriaan Morriën, de nestor onder de Nederlandse dichters die destijds als een spin in het web zat en in *Het elektrisch bestaan* steeds weer van zich doet spreken. Dat zou een ongelukkige keuze zijn, want Morriën heeft, voor zo-

ver ik weet, niet één dichteres in zijn lange redacteursbestaan tot schrijven aanzet.

Sterker nog, Morriën – destijds gezaghebbende redacteur van *Criterium*, *Libertinage* en *Litterair Paspoort* – was een notoire literaire één-oog. Zo schreef hij in 1950 een stuk in *Litterair Paspoort* met de titel 'De muze weigert model te staan' waarin hij haarfijn betoogde dat hij vrouwen het liefst zag als muze, als geliefde en vriendin, dat wil zeggen 'als mooie ander', en dat hij het er niet mee eens was dat 'de muze weigert model te staan en zelf aan de slag wil'. Deze openlijke afkeer van de literaire emancipatie van vrouwen was weliswaar uitzonderlijk, maar toch kenmerkend voor een destijds breed gedragen benadering van literatuur. Vogel weet in haar *Baard boven baard* aannemelijk te maken dat vrijwel alle toonaangevende critici net als Morriën wel degelijk een instinctief verschil maakten tussen mannen en vrouwen in de literaire wereld: de mannen werden daarbij als vanzelfsprekend bovenaan de hiërarchie geplaatst. Zo schreef dezelfde Morriën ronduit dat poëzie van vrouwen 'nauwelijks denkbaar (is) zonder de revoluties en vernieuwingen, die in de laatste honderd jaar door mannen zijn tot stand gebracht'. Sterker nog: er is volgens hem 'in onze literatuur geen beweging geweest waarin vrouwen een overwegend aandeel hadden'.

Het opmerkelijke is dat Morriëns artikel de opening was van een 'vrouwennummer' – het woord stamt van hemzelf – dat *Litterair Paspoort* uitbracht. Hierin besprak Morriën de kwantitatieve toename van teksten van vrouwelijke schrijvers en woog hij de kwaliteit van hun literatuur. Morriën kan men hierbij geen gebrek aan duidelijkheid verwijten: 'Op enkele zeer zeldzame uitzonderingen na ziet men de vrouwenliteratuur juist daar ophouden waar het grote kunstwerk begint. De middelmatigheid, waardoor het merendeel van de vrouwenromans wordt gekenmerkt, is als de zone van het bestendige weer op een barometer.'

In het artikel van Morriën kwamen (opnieuw) alle gemeenplaatsen aan de orde: het gebrek aan literaire kwaliteit en de 'imitatiezucht' van vrouwelijke auteurs, hun neiging om de mannen na te volgen en hun gebrek aan innovatiezin. Hij had zelfs weinig goede woorden voor Simone de Beauvoirs *Le deuxième sexe* dat in 1949 zo'n opschudding had veroorzaakt in Frankrijk. Het was een 'lijvige studie' waarin

vooral een 'vrouwelijke woordenrijkdom' werd ontvouwd, meende hij. De bedoeling was duidelijk: er bestaat, wilde Morriën blijkbaar zeggen, in het literaire leven een rangorde van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen, ofwel tussen 'echte' literatuur en babbelsucht zoals Beauvoir die in zijn ogen etaleerde.

Naar aanleiding van het 'vrouwennummer' van *Litterair Paspoort* stuurde Anna Blaman diverse kritische brieven naar Morriën. Volgens zijn eigen zeggen had hij die niet meer kunnen opnemen en ze verschenen daarom in *De Groene Amsterdammer* onder de kop 'Vrouwen, weest op uw hoede'. Blaman sprak ironisch van een 'zegetocht' van Morriëns artikel, waarvan zij de inhoud van de hand wees. Ook Clara Eggink verwees in een interview met Annie Romein-Verschoor in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 24 juni 1950 naar Morriëns stuk als een exemplarisch exposé, 'waarin hij de stelling verdedigt, dat de vrouw in de kunst nooit het hoge niveau kan bereiken van de man. (...) Daar is nogal veel over te doen geweest'. In haar boek maakt Marianne Vogel kort melding van dit rumoer naar aanleiding van een literair tijdschrift (men vraagt zich af of dit alle reacties waren van 'de tweede sekse' op het vrouwennummer), maar Calis zwijgt in alle talen.

Wellicht kan men Morriëns eenogigheid deels verklaren uit de toenmalige tijdgeest. In het geval van Calis kan dat niet. Het is bijna beschamend eenvoudig voorbeelden te geven van schrijfsters die in de door hem beschreven periode van zich deden spreken (door de keuze van hun onderwerpen, of door hun polemische 'ondamesachtige' toon) en die door Calis over het hoofd worden gezien.

In de eerste plaats noem ik mr. Josine W.L. Meyer, die later vooral bekend werd als correspondent van Gerard Reve (o.m. in *Brieven aan Josine M.*). Zij was een belangwekkend essayiste die haar bijdrage leverde aan het literaire tijdschrift *Libertinage* dat tussen 1948 en 1953 verscheen. Haar intellectuele wortels lagen in vooroorlogse kring: die van de jonge intellectuelen die door de Russische revolutie werden begeesterd en zich aansloten bij de toen nog jonge communistische partij. Zij kwam, kortom, uit een tijd dat het socialisme nog een utopie van liberalen was. Tot haar werk behoren beschouwingen over het

werk
Hanr
vrijw
heel v
gen b
haar e
en en
rende
schee
Te
trinsi
kelen
zijn l
gerin
vloed
die al
uitge
spele
derhi
der, r
politi
De K
wond
en sti
vrien
haar
mule
denh
of me
V:
ter ev
was b
en dr
briev
nooit
muze
ga ze
Meye
houd
Had
ambi

Een t
een d
res V:
leeve
der n
kritie
Mori
derik
in Si

werk van Sigmund Freud, Friedrich Nietzsche, Hannah Arendt en Lou Salomé, die destijds al vrijwel onopgemerkt bleven en thans bijna geheel vergeten. En dat kan niet alleen aan haar eigen bescheidenheid liggen, ook al verzamelde zij haar essays pas op 94-jarige leeftijd in haar eerste en enige boek: *Van oude vrienden en een veranderende wereld*, dat een half jaar voor haar dood verscheen.

Toch was haar belang – afgezien van de intrinsieke kwaliteit en originaliteit van haar artikelen, zoals dat over de relatie tussen Freud en zijn leerlinge Lou Salomé – waarschijnlijk niet gering. Het is wel zeker dat zij aanzienlijke invloed had op de SDAP-politicus Jacques de Kadt, die als essayist in het door Geert van Oorschoot uitgegeven tijdschrift *Tirade* een hoofdrol mocht spelen, en met wie zij een zonderlinge relatie onderhield. Niet alleen schreef zij beter en helderder, maar haar beknopte en zeer scherpzinnige politieke analyses zullen de altijd zeer wijdlopijge De Kadt zeer hebben gestimuleerd. Josine bewonderde hem als haar grote politieke leidsman en stilletjes koesterde zij voor hem een liefde die vriendschap heet. De Kadts verzameld werk is uit haar nalatenschap gefinancierd. Andersom stimuleerde De Kadt haar nimmer haar bescheidenheid opzij te zetten en een boek te schrijven of meer te publiceren.

Vreemd genoeg kreeg zij deze aansporing later evenmin van Gerard Reve, die goed met haar was bevriend (hun briefwisseling is inhoudelijk en dramatisch het interessantste van zijn zendbrievenboeken). Waarom zei de volksschrijver nooit tegen haar: mevrouw, houd u op met mijn muze te zijn, houd uw handen voor uw oren en ga zelf aan het werk? Of wilde mr. Josine W.L. Meyer zelf vooral de traditionele vrouwenrol behouden als vermogende vrijgezellin van stand? Had zij ingeprent gekregen dat zulks de literaire ambitie van vrouwen diende te zijn?

Een tweede voor de hand liggend voorbeeld van een door Calis onderbelichte vrouw is de dichteres Vasalis (pseudoniem van Margaretha Droogleeuwer Fortuyn-Leenmans). Zij publiceerde onder meer gedichten in *Tirade* en schreef literaire kritieken voor *Criterium* (het tijdschrift waarin Morriën, Adriaan van der Veen en Willem Frederik Hermans toonaangevend waren, en waarin Simon van het Reve het eerste hoofdstuk van

De Avonden publiceerde). In literatuur-historisch perspectief zijn echter vooral de bijdragen belangrijk die Vasalis leverde aan *Libertinage* (het tijdschrift waar Hans Gomperts en W.L. 'Huyck' van Leeuwen de redactie voerde). Zo entameerde zij in 1951 met haar stuk 'Mislukte toespraak voor de aspirant-abonnees van *Libertinage*' een debat over het maatschappelijk belang van poëzie naar aanleiding van de vraag die de redactie van het tijdschrift zich stelde: 'Waarom poëzie?' Het was een kort en helder artikel op abstract niveau waarin zij onder meer schreef: 'Iets anders is de vraag: zijn er tegenwoordig nog dingen waarover men dichten kan. (...) Ik geloof dat het algemene gevoel is, dat de "dichterlijkheid" te zeer tot bepaalde domeinen is teruggedrongen, waardoor de verzen meer een soort natuurreservaten zijn geworden, en de dichters als bewakers, – al naar hun aard verlegen of trots – de bezoekers ontvangen.' Dit was ten tijde van het verschijnen van *Atonaal*, de epochemakende bloemlezing van Vijftigers die Simon Vinkenoog in het voorjaar van 1951 presenteerde.

In haar stuk vraagt Vasalis zich af of iemand die iets merkt van de geest van zijn tijd en die zich daaraan ook niet wil onttrekken, zich kan uitdrukken in een vers. Zij stelt kortom het probleem of een dichter wel *in staat kan zijn* een maatschappelijk geëngageerd gedicht te schrijven, daar dit misschien wel strijdig is met het wezen van de poëzie. Dergelijke kwesties stonden destijds hoog op de agenda in de literaire wereld, zoals alleen al blijkt uit Jan Elburgs essay 'Poëzie en Marxisme' uit 1948 (hij stelde de dichtkunst boven maatschappelijk nut) en het verschijnen van André Gide's *Littérature engagée* in 1950.

Overigens liet Vasalis in 1952 in het artikel 'Naar aanleiding van *Atonaal*' in *Libertinage* nogmaals haar opvattingen over de nieuwe dichtkunst horen 'voor zover ze die in *Atonaal* aantreft'. Haar conclusie was dat vormgeving en sentiment van de poëzie der Vijftigers 'geforceerd' waren. Letterlijk schreef zij: 'Ik betwijfel of die nieuwste poëzie zal voortkomen uit deze gelederen.' Zij waarschuwde tegen de reeds aanwezige verstarring van het jargon der jonge garde, hoopte op een nog nieuwere, namelijk 'de nieuwste poëzie' die mensentaal zal spreken en betwijfelde zeer of die zal voortkomen uit de gelederen van *Atonaal*. Nog duidelijker is zij als zij schrijft dat de Vijftigers volgens haar een fontein beloven en een handdouche fourneren, en als zij het heeft

over 'the second burthen of a former child' – de tweede dracht van een eerder kind. De zogenaamde avant-garde van Atonaal was in haar ogen oude koek.

Ondanks de krachtige 'mannelijke' taal waarin zij polemiseerde, werd Vasalis niet opgemerkt of geciteerd door haar mannelijke collega's. Zeker is echter wel dat zij heel wat negatiever en pessimistischer was over het elan van de jonge dichters dan de literatuurwetenschap nadien heeft beweerd. Zo betoogde literatuurwetenschapper R. Fokkema geheel ten onrechte in zijn *Het komplot der Vijftigers; een literair-historische documentaire* (1979) dat zij instemde met de Vijftigerspoëzie en goede raad aan de jonge hemelbestormers wilde geven. In *Het elektrisch bestaan* van Calis zoekt men zelfs helemaal tevergeefs naar het aandeel van Vasalis in het debat bij de opkomst van de Vijftigers en naar een analyse van haar polemische stellingname. Jammer, want in retrospectief blijkt haar visie zeker niet behoudend, maar juist progressief en zeker relativerend, en heeft de tijd haar gelijk gegeven. En des te pijnlijker omdat zelfs Ter Braak al in januari 1937 in zijn kroniek in *Het Vaderland* wees op het belang van Vasalis naar aanleiding van haar debuut met vijf gedichten in het tijdschrift *Groot Nederland*.

Een derde voorbeeld van een muze die weigerde model te staan is Elisabeth de Roos, redactrice en recensente buitenlandse literatuur voor *Libertinage*, en de weduwe van E. Du Perron. Zij leverde zeer regelmatig bijdragen en schreef bijvoorbeeld doorwrochte recensies over Virginia Woolf, Stendhal, en Paul Bowles. Ook over haar komt men bij Calis bijzonder weinig te weten. In zijn register vinden we drie plaatsen waarvan de eerste verwijst naar opsomming van redacteurs, de andere twee naar een passage waarin zij wordt genoemd als brievenontvangster van Van Galen Last die niet zo tevreden is met de Nederlandse literatuur, waarbij hij Anna Blaman noemt. Dit is alles te meer schrijnend, want de correspondentie van redacteur Elisabeth de Roos ligt in het Letterkundig Museum te verstoffen.

Anna Blaman was overigens ook bij andere literaire voormannen niet erg geliefd. In *Libertinage* werd zij door L.Th. Lehmann gefileerd in diens recensie van *Eenzaam Avontuur*. Met zijn scherpe pen was een anders zo geharnaste tegenstander van *Libertinage*, Willem Frederik Hermans het helemaal eens. Calis geeft de heren in

hun kritische reacties op Blamans 'zo schamel geschreven romannetje' (dixit Hermans) een pagina, zonder Blamans literaire betekenis verder te belichten. Dichteres Ida Gerhardt – wier betekenis destijds zeker werd gesignaleerd hoewel zij pas op zeer late leeftijd de P.C. Hooftprijs ontving – valt helemaal buiten de boot. Zij komt in de studie niet voor.

In *Het elektrisch bestaan* is kortom nauwelijks ruimte voor vrouwen, alleen voor de traditionele visie dat de Nederlandse literatuur na 1941 uitsluitend een zaak was van mannen die druk doende waren met 'de strijd om Forum' en de elkaar beconcurrerende 'jongerentijdschrijftjes' (om dat beeld te ondersteunen zijn er vele nauwkeurige, chronologische weergaven van gesprekken en notulen van redactievergaderingen). Enige jaren geleden merkte Hella Haase nog op dat al die roemruchte literaire gevechten altijd zeer geheroïseerd zijn en in de geschiedschrijving worden opgeblazen tot een storm in een glas water. 'Als het nou allemaal had geleid tot briljante polemische essays,' verzucht zij in *Dwars door puinstofheen* – het boek over de Vijftigers dat H.J.A. Hofland en Tom Rooduijn in 1997 samenstelden –, 'dan had ik er nog vrede mee kunnen hebben.'

Het is niet waarschijnlijk dat Haase vrede kan hebben met het onderzoek van Calis. Dat is gemakzuchtig conservatief in zoverre dat het niet meer doet dan het bestaande beeld over de Vijftigers in de literaire canon reproduceren. Natuurlijk, in allerlei opzichten waren de schrijvers en tijdschriftenredacties tussen 1949 en 1951 kinderen van hun (door mannen gedomineerde) tijd, en wie zonder aandacht kijkt, wordt gemakkelijk verblind door de parade der mannelijke profeten. Des te meer reden was er evenwel om oog te hebben voor iemand als Haase. Zij heeft zich sedert lang verzet tegen de aandacht die de zogenaamde heldenstrijd der Vijftigers heeft gekregen in de officiële literatuurgeschiedenis en tegen de optiek dat moderniteit per definitie hard, strijdvaardig, polemisch, kortom 'mannelijk' is.

Gerrit Kouwenaar merkte ooit op dat elke kunstuiting door de maatschappelijke verhoudingen wordt bepaald. Dat mag zo zijn. In de kunstopvatting van zijn tijd pasten wellicht geen vrouwen. Nu, vijftig jaar later, wel. Daarom is *Het elektrisch bestaan* een gemiste kans.